

UXÍO NOVONEYRA COA LINGUA DO SEU POBO

Manuel González González

Excmo. Sr. Presidente da Xunta de Galicia, Excmo. Sr. Presidente da Real Academia Galega, Excmos. Sres. Académicos, Excmas. Sras. Académicas Excmas. e Ilmas. autoridades, familiares de Uxío, veciños do Courel, cidadáns de Galicia, hoxe convocámonos todos aquí no Courel de Novoneyra, aquí en Savane. Convídvos a erguer a cabeza e mirar na nosa volta: O *Folgo*, *Teixeira*, *Millares*, *Campelo*, *Outeiro*. Mirade ben: a *Veiga do Xal*, *Cido*, a *Reboleira*, o *Noval*, a *Fontela*, o *Val d'Asnela*, o *Campo do Muíño*, o *Chao do Longo*, *Lamelalonga*, a *Devesa da Rugeira*. Esta era a natureza que cada día vía e vivía Uxío Novoneyra. Este era o medio no que sufriron, sentiron, se laieron, riron e soñaron os seus devanceiros, xeración tras xeración.

Se invoco estes topónimos non é máis ca para constatar unha realidade evidente: os nomes dos nosos lugares non son outra cousa máis ca galego. Aquí non hai *Helechales* nin *Tejeros*, nin *Oteros*, nin *Robledos*, nin *Fuentecillas*. As nais das nosas nais que labraron estas terras ao longo dos séculos non se expresaban noutra lingua que non fose o galego. Isto non o podemos esquecer nunca e hai que dicilo en voz alta, sen agresividade, pero con claridade. Non nos trabuquemos de patria; sería moito trabucarnos, como diría Uxío. E calquera política lingüística que pretenda superar a confrontación para acadar a concertación ten que basearse necesariamente nesta realidade histórica e ser consecuente con ela.

Neste Courel, auténtico na natureza e nas xentes, Uxío decátase decontado de que a realidade física circundante está expresada en galego (os cumes, os vales, os soutos, as carballeiras, os castiñeiros do val, os cotolovíos, os ouriois, os cucos, os estorniños, a auga, os ventos), pero tamén as vivencias dos que a habitan: os traballos, a morte, os xogos, as conversas, as cantigas, os soños. Non é de estrañar, pois, que axiña identificase terra-pobo-historia- e lingua, e que exclamase, parafraseando a Pessoa: *a miña patria é a fala galega*.

Neste aspecto Novoneyra non era orixinal: a concepción da lingua como espírito do pobo, como a maneira de ver o mundo dunha sociedade, fora difundida por toda Europa aló polos anos 30 pola chamada escola idealista, sobre todo por Leo Spitzer e Karl Vossler, e era tamén fundamentalmente a que tiña aquí Ramón Piñeiro.

Se para Uxío a lingua é un elemento consubstancial coa terra, coa paisaxe, que arrinca das raiceiras do noso pobo e da nosa historia non é sorprendente que o seu modelo lingüístico sexa o modelo popular, o da fala do lugar, o da fala que aprendeu dos labios dos seus pais e dos seus veciños. A fidelidade íntima á fala do Courel e da súa contorna é algo que se mantén dunha maneira constante na produción de Uxío Novoneyra, por

máis que se perciba algunha pequena evolución co paso do tempo, tal como xa puxeron de manifesto Olga Novo e Carme Silva. Permítanme que sinalo sucintamente algunha das súas características:

a) Na fonética

- Os ditongos *au* e *ai* alternan con *ou* e *ei*, en formas como *autro*, *aira*, *aiquí*, *ailí*, ao lado de *outro*, *eira*, *eiquí*, *eilí*. As formas con *a*, en contra do que se ten dito non son arcaísmos, senón formas innovadoras xeradas por fonética sintáctica.
- *Fiu* e *riu* pronunciados con ditongo conviven coas formas en hiato *fío* e *río*.
- Distingue o vocalismo tónico de *muíto* e *luita* do de *coiro* e *noite*, como fai o galego oriental.
- A conxunción “*e*” pasa frecuentemente a “*i*” cando vai seguida de palabra que comeza por vogal: ¡*Terra costa, fraca i erma!*...O emprego deste alomorfo *i* da conxunción copulativa vai acompañado da abertura da vogal seguinte, que por veces mesmo representa na grafía, como cando escribe: *O libro pechado i on fiu de sol*.
- A fonética é sempre importante na poesía, pero éo moito máis na de Uxío Novoneyra, onde tan presentes están a aliteración e o fonosimbolismo, fenómenos nos que non vou insistir, ben estudados por Carme Blanco e Claudio Rodríguez Fer. Fíxense como a acumulación de vogais velares en todas as sílabas acentuadas provoca a sensación de pesadez, de forza lenta, pousada:

*Boi burdión,
de corno broco,
aliñón!
Boi marón,
de boubo foco,
outeón!*

Importancia da fonética nada sorprendente se temos en conta que Uxío era un gran poeta, pero era tamén un extraordinario dicidor.

b) Na Morfoloxía

- Emprega xeralmente a solución *-ao* nos resultados da secuencia latina *-ANU*: *vrao*, *chao*, *mao*.
Móstrase moi vacilante con respecto á solución do sufixo latino *-BILE*. Ao lado do resultado maioritario *-ble*, achamos tamén casos de *-bre* con *b*, de *-vre* con *v*, de *-bel* con *b*, de *-vel* con *v*, e mesmo de *-bele*.
- Hai unha utilización moi profusa das chamadas segundas formas do artigo *lo*, *la*, *los*, *las*, que, a pesar de seren tan de nós, hoxe por desventura están desaparecendo da fala de moitos galegos.
- Os nomes agudos acabados en *-l* fan os plurais en *-ís*: *animais*, *candís*,..., pero tamén os agudos acabados en *-n*: *burdiois*, *xardois*.

- Os femininos *úa, algúa, ningúna* conviven cos máis frecuentes *unha, algunha, ningunha*.
- Son habituais as formas mórficas hipercaracterizadas *il, iste, ise, aquil* (con vogal *i*, que ocasionalmente estende tamén á forma feminina *ista*).
- A preposición *pra* (coas formas contractas *pró, prós, prá, pras*) alterna con *pre* e *para*).
- Moitas son as peculiaridades que marcan a súa morfoloxía verbal:
 - As desinencias verbais *-áis, -eis, -ís* (*leváis, mireis*)
 - As formas verbais con resonancia nasal final: *estoun, pasein, deitein, sein, vouin*
 - As formas verbais temáticas tipo *fáis, teis, veis, veín, creín*.
 - Formas tipo *abria, cabia*, cun iode epentético na última sílaba
 - E moitas outras que non enumero para non abusar do tempo de todos vostedes.

c) No léxico

- Pola súa obra corre o léxico típico do Courel: *fainteiras, boubo, brelo, burdiar, candias, carnabudo, cerengo, cotolovío, flairas, ortigois, loairas, nabarega, primachorros, tesos,...*
- A abundancia de hiperenxebrismos contribúe a tinguir aínda máis o seu código lingüístico dun verniz de populismo.

Con este ideal de lingua non sorprende que Novoneyra mantivese unha certa belixerancia contra a lingua normativizada.

Uxío considera a lingua, e nisto ten razón, como un efluvio natural da terra e da xente, como unha manifestación do espírito creador do pobo, que non pode ser sometida a ningún tipo de acoutamento que free esta libre expresión. Por iso se posiciona abertamente contra o estándar:

Creo que todo o que o galego perda en rigor normativo, en forzada sistematización, en manía do estriuto que sempre dá en estreito, todo eso ganarao en aire, en alma de patria, ganaráo en ser recoñecido sempre como propio. Cada forma propia e normal da Lingua, na fala, ha de ser recoñecida como válida na escrita. [...] Non queremos unha normativa que exclua as peculiaridades dialectais. Non queremos unha inter-língua que pille algo de eiquí e algo de eilí. Non queremos un galego de laboratorio, un galego no que só, os que o “elaboran”, recoñecen a súa patria

E nesta liña pídelles ós novos escritores e poetas galegos que usen o seu galego individual, local, comarcal, pois o outro dubida de que sexa o galego, un galego interior, como ha de ser o idioma na creación escrita.

Moitas son as ocasións en que se mostra especialmente crítico co Instituto da Lingua Galega, e coa Agal:

Ós que verdadeiramente falan galego, ós que sólo falan galego, ós que sempre falan galego, chegaron a facerlles crer que non o saben falar. Esta creencia, este feito, é público e notorio e débíalles servir como motivo de reflexión ós señores lingüistas do “Instituto da Lingua”. E en canto ós seus antagonistas da “Asociación Galega da Lingua” eu diríalles tamén que é xusto que Fernando Pessoa diga: a miña patria é a lingua portuguesa, como é xusto que eu diga, e que nós digamos: a miña patria é a lingua galega

Non é este o momento de analizar polo miúdo este problema, pero coido que Uxío neste caso non atinou nas súas apreciacións nin na dureza das súas descualificacións. Quizais o cegou a importancia da función identitaria da lingua, que non lle permitiu ver con claridade a súa función de cohesión social nin a de instrumento para a comunicación da sociedade moderna, imprescindible para calquera lingua con vontade de futuro. E teño que dicir que non me parece xusta a valoración que fai de Institucións coma o ILG, porque non houbo ninguén que se esforzase máis e dunha maneira máis desinteresada ca o ILG por coñecer e respectar a lingua dos que verdadeiramente falan galego e as súas variedades, e por dotala dos recursos necesarios para responder eficientemente ás novas esixencias sociais. Só a incomunicación, as barreiras de fume que moitas veces se crean entre os veciños, e a imaxe distorcida desta institución difundida por certos grupos, poden explicar esta valoración, porque Uxío era unha persoa que amaba a xustiza e trataba de ser respectuoso cos demais, sobre todo cos que sabía que tiñan un compromiso certo coa defensa da súa lingua.

O galego é o pouso do noso pasado común e é o elemento que une as nosas xentes de todas as épocas da historia. É o verbo común depositario da memoria do noso pobo, gardador da nosa inmortalidade. É a memoria do pasado común, que vale para unirmos e gardarnos. Permítanme que cite un novo parágrafo de Novoneyra que sintetiza maxistralmente o seu pensamento neste punto:

Todo o que foi un pobo sólo pode caber e resumirse na Lingua. Nela quedaron como fixados, esburados, grabados a buril, tódolos rostros dise pobo que se animan e volven cando alguén a fala con mediada plenitude e acento

Esta lingua que nos identifica, que nos evoca o decorrer da nosa historia, que nos une aos galegos de todas as épocas nunha comunión espiritual leva séculos de marxinação e cada vez corre un maior perigo baixo a presión do castelán, mesmo no mundo campesiño e mariñeiro onde se mantivo con maior fortaleza. Láiase Uxío: *Agora xa non vale esa gran reserva que foron pra a Língua Galega as aldeas e os peiraos, o campo i o mar—*.

Pero o poeta ten fe no futuro, no futuro da nosa lingua, no futuro da nosa patria, expresada metaforicamente a través dos nomes dos seus fillos:

BRANCA, Uxío i Arturo
quedaranse no Futuro
quedaredes no Futuro

pre que siga o Pasado
e ti Galicia a durar
aunque se funda o lousado
e caia a neve no lar.

Sendo a lingua un elemento nuclear da personalidade dos pobos, a súa defensa e o seu cultivo debe ser unha esixencia de todos os membros pertencentes á comunidade, independentemente da súa ideoloxía. Dicía na Feira do Libro en Santiago no 1987:

Todos somos galegos e todos temos responsabilidades como tales galegos, i estas responsabilidades ... van máis aló das ideoloxías, das premisas do propio partido. Responden a algo máis profundo. E non valen medias tintas. Hai que estar, si ou non, con Galicia. e non se pode decir que se está con Galicia cando non se sinte a responsabilidade de pervivencia da nosa lingua como meta primordial

Descansa tranquilo, Uxío, coa esperanza deste compromiso por parte de todos, que nos faga sentir orgullosos de nós. Descansa, porque formas xa parte da historia que para sempre nos vivifica. Descansa porque, a pesar dos tempos difíciles que estamos a vivir, desde a quentura dos sucos onde xermina a semente, desde o fondo dos cavorcos, desde as sombras dos soutos, desde o *bicarelo do bico do brelo* onde canta o paxaro, desde o cerengo dos tesos, resoará sempre a túa voz pregoando: “Galicia: terra, pobo e lingua”.